

Aneta Waleszczak

Polityczne prawa człowieka na Ukrainie - mit czy rzeczywistość

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 14, 89-108

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANETA WALESZCZAK

Polityczne prawa człowieka na Ukrainie – mit czy rzeczywistość

Political rights of man in Ukraine – myth or reality

„Los Ukrainy jest specyficzny, nawet na tle narodów Europy Środkowej, które Milan Kundera określił celnym mianem „pechowców historii”¹. Dzieje narodu ukraińskiego są bowiem naznaczone walką o niezależność, zakończoną dopiero w roku 1991 uzyskaniem swojej państwowości. Od tego czasu Ukraina przechodzi, podobnie jak inne kraje powstałe po rozpadzie ZSRR, procesy transformacyjne dotyczące różnych sfer życia społecznego, ekonomicznego i politycznego. Niniejszy artykuł dotyczy tylko niewielkiego ułamka problemów, z jakimi boryka się dziś nasz wschodni sąsiad. Mowa tu jest mianowicie o prawach i wolnościach człowieka i obywatela. Realne zabezpieczenie praw człowieka jest bowiem jedną z fundamentalnych cech charakterystycznych państwa prawa i rozwiniętej demokracji. Są niejako miernikiem stopnia demokratyzacji danego kraju. Dlatego uważam, iż należy szczególnie na nie zwracać uwagę, zwłaszcza gdy mowa jest o młodym państwie, w którym przemiany ustrojowe (przejście od komunizmu do demokracji) zachodzą wolno i napotykać duże przeszkody, głównie natury społecznej. Na podstawie obserwacji poczynionych w trakcie monitoringu praw i wolności człowieka oraz procesów wyborczych można ocenić stopień ich realizacji oraz spróbować wyznaczyć przyszłą drogę, jaką mogłaby podążać Ukraina w swojej wędrówce do demokracji.

Kompleksowe zagadnienie praw człowieka jest jednak problemem zbyt szerokim, stąd chciałabym się tutaj ograniczyć do przedstawienia praw i wolności politycznych. Są to te prawa człowieka, które odgrywają bardzo ważną rolę

¹ O. Zabuzko, *Nie ma Itaki*, „Gazeta Wyborcza” 1997, nr 143 (2436).

w kraju wychodzącym z systemu komunistycznego. Łamane i wypaczone za czasów komunistycznych teraz przybierają nowy kształt, tworzą zręby nowych, nieznanych dotąd w społeczeństwie ukraińskim, mechanizmów demokratycznych, budują nową rzeczywistość, zapisaną w art. 1 konstytucji Ukrainy z 26 czerwca 1996 roku – państwa prawa.

USTAWODAWSTWO KRAJOWE W PRZEDMIOCIE PRAW CZŁOWIEKA

Problematyka praw człowieka w ustawodawstwie wewnętrznym jest uregulowana w konstytucji oraz aktach wykonawczych do niej. W przypadku państwa ukraińskiego, wychodzącego z reżimu komunistycznego, kwestią priorytetową było uchwalenie nowej ustawy zasadniczej, regulującej i sankcjonującej ustrój demokratyczny tego kraju, ze wszystkimi jego elementami składowymi, w tym także z prawami człowieka, zgodnymi ze standardami określonymi w aktach prawa międzynarodowego. Jednakże uchwalenie konstytucji wywoływało, u naszego wschodniego sąsiada, długotrwałe napięcia i konflikty wewnętrzne. Ostatecznie, w czerwcu 1995 roku, zdołano osiągnąć kompromis w postaci podpisania przez Leonida Kuczmę i Oleksandra Moroza „Porozumienia Konstytucyjnego w sprawie podstawowych zasad organizacji i funkcjonowania władzy wykonawczej i samorządu terytorialnego na Ukrainie”. Mniej więcej rok później, w nocy z 27 na 28 czerwca 1996 roku, uchwalono Konstytucję Ukrainy.² Ustawa zasadnicza jest najważniejszym aktem prawnym każdego państwa, określającym zasady systemu politycznego, ekonomicznego, prawnego i społecznego. Owa, obowiązująca do dziś konstytucja ogłosiła Ukrainę jako suwerenne, niepodległe, demokratyczne, socjalne państwo prawa (art. 1). Stworzyła niezbędne ramy prawne dla funkcjonowania i rozwoju społeczeństwa i państwa oraz stanowi podwaliny pod budowę nowego systemu prawa, sprzyjającego tworzeniu instytucji państwa demokratycznego, a więc również praw człowieka. W ukraińskiej konstytucji to właśnie prawom i wolnościom człowieka poświęcono najwięcej miejsca (rozdział II ustawy), których ustanowienie i zabezpieczenie jest wedle prawodawcy głównym obowiązkiem państwa (art. 3). Wymienione szczegółowo prawa i wolności posiadają konstytucyjne gwarancje, ale nie konkretyzuje się ich ani nie podaje źródeł tychże praw. Przyjrzyjmy się zatem bliżej katalogowi podstawowych politycznych praw człowieka na gruncie przepisów ustaw Ukrainy.

² Więcej zob. R. Gortat, *Ukraińskie wybory*, Warszawa 1998, s. 42–45 i O. M. Myronenko, *Istoria Konstytucji Ukrainy*, Kyjów 1997, s. 44–52.

PRAWO WYBORCZE OBYWATELI UKRAINY

Zgodnie z art. 38 Konstytucji Ukrainy „obywatele mają prawo uczestniczyć w ogólnokrajowych i miejscowych referendach, swobodnie wybierać i być wybranym do organów władzy państwowej oraz organów samorządu terytorialnego. Obywatele korzystają z równych praw dostępu do państwowych stanowisk, a także do stanowisk w organach samorządu terytorialnego.” W art. 5 ustawy zasadniczej z kolei czytamy, że „Ukraina jest republiką”,³ co oznacza, iż nośnikiem suwerenności i jedynym źródłem władzy na Ukrainie jest naród. Jak wynika zatem z wyżej wymienionego art. 38 ustawy zasadniczej na Ukrainie przyjęto bezpośrednią i pośrednią formę demokracji.

Przejawem demokracji bezpośredniej, stanowiącej najstarszą jej formę, jest instytucja referendum. Problematyka ta została uregulowana w ustawie o ogólnokrajowych i miejscowych referendach z 3 lipca 1991 roku. Według przepisów w niej zawartych referendum jest sposobem przyjęcia przez obywateli Ukrainy, w drodze głosowania, ustaw oraz innych decyzji, dotyczących ważnych problemów o ogólnopaństwowym i miejscowym znaczeniu (art. 1).

Konstytucja przewiduje, że ogólnokrajowe referendum może zostać zainicjowane przez parlament lub prezydenta Ukrainy. Rada Najwyższa Ukrainy zarządza referendum ogólnopaństwowe w sprawie zmian terytorialnych Ukrainy (art. 85 ustawy zasadniczej). Prezydent zaś rozpisuje referendum w celu zatwierdzenia zmian do ustawy zasadniczej, które dotyczą:

- ogólnych zasad przyjętych w części I Konstytucji, jak m.in. formy ustroju państwa, suwerenności i integralności terytorialnej, obywatelstwa, zasady trójpodziału władzy, języka, symboli państwowych,
- podstawowych zasad odnoszących się do organizacji wyborów i referendów zawartych w III części Konstytucji,
- proponowanych przez Radę Najwyższą lub Prezydenta zmian do Konstytucji zgodnie z częścią XIII ustawy zasadniczej.

Zmiany te muszą jednak zostać wcześniej uchwalone większością nie mniejszą niż dwie trzecie konstytucyjnego składu Rady Najwyższej. Ogólnokrajowe referendum może być także zainicjowane przez obywateli Ukrainy – wymogiem jest tutaj zebranie minimum trzech milionów podpisów pod takim wnioskiem, zebranych w nie mniej niż jak dwóch trzecich obwodów, a w każdym z nich należy ich zebrać minimum sto tysięcy. Referendum z inicjatywy obywateli jest obowiązkowo zarządzane przez prezydenta.⁴

Zgodnie z prawem Ukrainy referendum nie może dotyczyć podatków, budżetu i amnestii. Wyłącznie w drodze referendum ogólnokrajowego mogą być

³ *Konstytucja Ukrainy*, Kyjów 1997, s. 4 i 16.

⁴ *Konstytucja Ukrainy. Komentarz zakonodawstwa Ukrainy pro prawa ta swobody ljudyny i gromadjanyna*, Kyjów 1999, s. 324 i n.

podejmowane decyzje w sprawie zmiany terytorium Ukrainy. Przedmiotem referendum miejscowego, zgodnie z art. 4 wspomianej wyżej ustawy, może być:

a) uchwalenie, zmiana lub unieważnienie postanowień organów samorządu terytorialnego wydanych w ramach przysługujących im kompetencji,

b) wypowiedzanie się na temat decyzji podjętych przez miejscowe Rady i jej organy.

Należy tutaj zaznaczyć, iż wyżej wymieniona ustawa o referendum jest aktem przestarzałym i jej normy nie odpowiadają przepisom nowej konstytucji, stąd potrzeba jej zmiany.⁵

Podstawową instytucją demokracji pośredniej są wybory. Innymi słowy obywatele mają prawo dokonać wyboru swoich przedstawicieli do organów władzy w drodze regularnych, niesfałszowanych, a także powszechnych i równych wyborów, przeprowadzanych w tajnym głosowaniu. Art. 71 konstytucji Ukrainy mówi, iż wybory do organów władzy państwowej oraz organów samorządu terytorialnego są wolne i odbywają się na podstawie powszechnego, równego i bezpośredniego prawa w drodze głosowania tajnego. Wyborcom gwarantuje się wolność wyjawienia swojej woli.

Poniżej chciałabym w ogólnym zarysie przedstawić ustawodawstwo ukraińskie dotyczące wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Celowo pomijam w tym omówieniu samorząd lokalny, głównie z powodu braku reformy tej instytucji na Ukrainie, przez co samorzady te nie funkcjonują, pomimo ratyfikacji aktów prawa międzynarodowego, regulujących tę materię. Mamy tutaj więc do czynienia z pewnym ograniczeniem prawa wyborczego, które w danym wypadku właściwie ogranicza się tylko do przeprowadzenia wolnej elekcji.

Tryb przeprowadzenia wyborów został uregulowany konkretnymi ordynacjami wyborczymi. Według nich czynne prawo wyborcze posiadają obywatele Ukrainy, którzy w dzień wyborów ukończyli 18 rok życia i mają pełnię praw obywatelskich. Z biernego prawa wyborczego zaś korzystają w wyborach prezydenckich obywatele Ukrainy, którzy ukończyli 35 rok życia, posiadają prawo do głosowania, zamieszkują na terytorium Ukrainy nie mniej niż 10 lat (w tym przez ostatnie 5 lat przed wyborami) oraz posługują się językiem ukraińskim. W wyborach parlamentarnych wyżej wymienione prawo wyborcze przysługuje obywatelom Ukrainy, którzy ukończyli 25 rok życia, posiadają prawo do głosowania oraz mieszkają na terytorium Ukrainy przez 2 lata do dnia wyborów.

Prawa do głosowania, zgodnie z ustawami, nie posiadają osoby uznane przez sąd za niepoczytalne, a także osoby, które na mocy postanowienia sądu zostały umieszczone w zakładach psychiatrycznych. Dodatkowo deputowanymi parlamentu ukraińskiego nie mogą być osoby, które były sądzone za umyślne

⁵ *Ibidem.*

popelnienie przestępstwa, co do których, według określonego trybu postępowania, wydany wyrok nie uległ zatarciu (art. 76 konstytucji). Przedstawicielem narodu nie może być również osoba, która prowadziła działalność korupcyjną, o czym stanowi art. 1 ustawy o walce z korupcją.⁶

Odpowiedzialność za naruszenia przepisów ustawodawstwa wyborczego określona została w kodeksie administracyjnym za:

1. naruszanie prawa wyborczego w postaci:
 - a. publikowania lub rozpowszechniania przez inne osoby nieprawdziwych informacji o kandydatach;
 - b. agitacji w dniu wyborów;
 - c. ingerencji w pracę komisji wyborczych, powodującej utrudnione wykonywanie przez nie swoich obowiązków, związanych z rejestracją kandydatów, liczeniem głosów lub przedstawianiem wyników.
2. naruszenie prawa dotyczącego referendów w postaci:
 - a. utrudniania członkom grupy inicjatywnej w akcji zbierania podpisów obywateli pod wnioskiem o przeprowadzenie referendum;
 - b. agitacji w dzień przeprowadzania referendum;
 - c. wydania innej osobie przez członka komisji wyborczej karty do głosowania;
 - d. ingerencji w pracę komisji wyborczych, powodującej utrudnione wykonywanie przez nie swoich obowiązków, związanych z liczeniem głosów lub przedstawianiem wyników.

Odpowiedzialność za naruszenia prawa wyborczego przewiduje także kodeks karny za utrudnianie w drodze przemocy, szantażu, gróźb, przekupstwa lub z wykorzystaniem innych metod realizacji prawa obywateli do wybierania lub bycia wybranym na urząd prezydenta albo deputowanego oraz prawa obywateli do udziału w referendum, nieprawidłowy tryb liczenia głosów lub sfałszowanie wyborczych dokumentów przez urzędnika państwowego oraz naruszenie tajemnicy głosowania przez urzędnika państwowego.⁷

Analizując zatem poszczególne artykuły konstytucji i aktów prawnych o charakterze wykonawczym do niej, można stwierdzić ogólnie, iż jest to standardowy katalog praw i wolności człowieka i obywatela, umieszczany w każdym systemie prawa demokratycznego państwa. Chociaż należy tutaj podkreślić, iż niektóre przepisy prawa wyborczego umożliwiają naruszenie tegoż katalogu. Kontrowersje wzbudza chociażby instytucja tzw. ruchomych urn oraz zaświadczeń o prawie do głosowania poza miejscem zamieszkania (tzw. widkripni talony). W konsekwencji wydarzeń związanych z „pomarańczową rewolucją” wprowadzono co prawda pewne zmiany w ustawach, wyznaczając tym samym pozytywny kierunek rozwoju

⁶ *Ibid.*, s. 326.

⁷ *Ibid.*, s. 326 i n.

uregulowań prawnych w duchu poszanowania podstawowych praw człowieka. Aczkolwiek należy nadal nowelizować prawo wyborcze, by całkowicie wyeliminować możliwości jego naruszeń. W odniesieniu do Ukrainy należałoby się przede wszystkim zastanowić nad faktyczną realizacją zapisanych w nim praw i wolności. Oczywiście błędem byłoby stwierdzenie, iż konstytucyjne zobowiązania państwa odnoszące się do tych praw i wolności są tylko martwą literą prawa. Oznaczałoby to bowiem, że Ukraina wbrew art. 1 nie jest państwem demokratycznym (jest to wniosek nieprawdziwy). Należy jednak zwracać szczególną uwagę na kwestię praktycznej realizacji praw i wolności człowieka, zwłaszcza w tak młodym państwie jak Ukraina, gdzie demokracja dopiero „przeciera szlaki” i nie jest jeszcze w pełni ukształtowana. Z tego względu istnieje potrzeba stanowczego przeciwstawiania się wszelkim nadużyciom, zwłaszcza jeśli są one wynikiem działań podejmowanych przez aparat państwa. Główną rolę w tym względzie należy przypisać społeczności międzynarodowej, niezależnym od organów państwowych instytucjom oraz wszelkiego rodzaju organizacjom pozarządowym.

WOLNOŚĆ SŁOWA

Konstytucja ukraińska szczególne znaczenie przypisuje, co zrozumiałe ze względu na doświadczenia systemu radzieckiego, do wolności myśli i słowa oraz swobodnego ich wyrażania (art. 34). Wolność słowa bowiem daje gwarancję kontroli społecznej nad państwową władzą. Myślę, że doniosłość tych wolności wymaga, by przytoczyć fragment wspomnianego art. 34: „Każdemu gwarantuje się prawo do wolności myśli i słowa, do swobodnego wyrażania swoich poglądów i przekonań”⁸.

Problematyka wolności słowa została także uregulowana w art. 2 ustawy o drukowanych środkach masowego przekazu, gdzie stwierdzono, że wolność słowa oraz swobodne przedstawianie swoich poglądów i przekonań w drukowanej formie, zgodnie z niniejszą ustawą, oznacza prawo każdego obywatela do swobodnego i niezależnego poszukiwania, otrzymywania, gromadzenia, wykorzystywania oraz rozpowszechniania informacji. W ustawie tej czytamy, iż: „środki masowego przekazu są wolne. Zakazuje się tworzenia oraz finansowania organów państwowych, urzędów, organizacji w celu cenzury masowej informacji.” Nie jest dopuszczalny wymóg wcześniejszego uzgodnienia zawiadomień lub materiałów, jakie są rozpowszechniane przez środki masowego przekazu. Zastosowano tutaj zatem cenzurę prewencyjną.

Ustawa powyższa przewiduje także pewne ograniczenia wolności słowa. Art. 3 postanawia, iż środki masowego przekazu nie mogą być wykorzystywane w celu:

⁸ *Konstytucja Ukrainy*, Biblioteka Sejmowa, Warszawa 1999, s. 19 i 40.

- a. ogłaszania i rozpowszechniania informacji będących tajemnicą państwową;
- b. nawoływania do przejęcia władzy, zmiany ładu konstytucyjnego albo integralności terytorialnej w wyniku zastosowania przemocy;
- c. propagowania wojny, przemocy lub okrucieństwa;
- d. rozniecania rasowej, narodowej i religijnej wrogości;
- e. ingerencji w życie osobiste obywateli oraz naruszania ich czci i godności.⁹

Podobne ograniczenia wolności słowa zawarte zostały w ustawie o agencjach informacyjnych. Dodatkowo w art. 2 tejże ustawy zakazano agencjom informacyjnym umieszczania w swoich materiałach m.in.:

- a. nawoływań do podważenia bezpieczeństwa Ukrainy;
- b. treści nawołujących do naruszania prawa;
- c. informacji, które ograniczają prawa i dobra osobowe obywateli;
- d. ocen, co do winy osób, które popełniły przestępstwo lub wskazywać na osoby, które są podejrzane o popełnienie przestępstwa, do wydania orzeczenia sądu;
- e. informacji, które ujawniałyby taktykę i metody prowadzenia śledztwa.¹⁰

W ustawie o poparciu przez państwo środków masowego przekazu oraz socjalne zabezpieczenie dziennikarzy znajdziemy także zapisy dotyczące odpowiedzialności urzędników państwowych w przypadku łamania przez nich wolności słowa. Chodzi tutaj głównie o odpowiedzialność tychże urzędników za przekroczenie swoich kompetencji, niewłaściwe ich wykorzystywanie czy też o beczynność władzy. W art. 19 wyżej wymienionej ustawy zaznaczono między innymi przypadki naruszania wolności słowa, stanowiące podstawę do odpowiedzialności osób publicznych w tej materii. Zakazuje się ingerencji władzy w działania podejmowane przez środki masowego przekazu oraz wywieranie na nie jakiegokolwiek nacisku w celu uzyskania informacji o określonej treści.¹¹

Dodatkowo na Ukrainie przewidziano także odpowiedzialność za naruszenia prawa w materii wolności słowa w dwóch kodeksach: administracyjnym i karnym. Odpowiedzialność administracyjna jest przewidziana między innymi w następujących sytuacjach:

- rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji, które mogą wywołać panikę wśród ludności lub naruszać porządek społeczny;
- publiczne nawoływanie do niewykonywania rozporządzeń lub nacisk na funkcjonariusza milicji w związku z wypełnianiem przez niego obowiązków służbowych dotyczących ochrony porządku publicznego;
- rozpowszechnianie informacji powszechnie uznawanych za nieprawdziwe w celu podjęcia działań prowokacyjnych przez funkcjonariusza milicji, jeśli doprowadziły one do naruszenia porządku publicznego.

⁹ *Konstytucja Ukrainy. Komentarz zakonodawstwa...*, s. 303 i n.

¹⁰ *Ibid.*, s. 304 i n.

¹¹ *Ibid.*, s. 304 i 309.

Zgodnie z kodeksem karnym odpowiedzialność prawna następuje między innymi w sytuacjach:

- publicznego nawoływania do zmiany lub zniesienia ładu konstytucyjnego, do przejęcia władzy państwowej w drodze przemocy, a także rozpowszechniania materiałów zawierających nawoływania do wcielenia w życie powyższych działań;
- przekazywania materiałów lub ich zbierania w celu przekazania obcemu państwu, organizacji lub ich przedstawicielom, zawierających treści, stanowiące tajemnicę państwową lub wojskową;
- rozpowszechniania materiałów zawierających nawoływanie do zmiany terytorium lub granicy państwowej
- zagrożenie popełnienia zabójstwa.¹²

PRAWO DO INFORMACJI

Równie ważnym prawem ze względu na „spuściznę” okresu komunistycznego jest prawo do informacji, czyli do swobodnego zbierania, gromadzenia, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji w sposób ustny, pisemny lub jakiegokolwiek inny. W art. 34 konstytucji Ukrainy stwierdzono, iż „Każdy ma prawo do swobodnego zbierania, gromadzenia, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji ustnie, pisemnie lub w inny sposób – zgodnie z własnym wyborem.”¹³

Prawo obywateli do informacji przewidują ustawy:

- O informacji;
- O drukowanych środkach masowego przekazu (prasie) z 16 listopada 1992 roku;
- O poparciu przez państwo środków masowego przekazu oraz socjalne zabezpieczenie dziennikarzy z dnia 23 września 1997 roku;
- O agencjach informacyjnych z dnia 28 lutego 1995 roku;
- O telewizji i radiostacjach z 21 grudnia 1993 roku.

Zgodnie z art. 10 ustawy o informacji prawo do niej oznacza:

- a. obowiązek organów państwa do informowania o swojej działalności oraz przyjętych decyzjach;
- b. stworzenie w ramach organów państwa specjalnych służb informacyjnych lub odpowiedniego systemu, zabezpieczających dostęp do informacji;
- c. swobodny dostęp do danych statystycznych, archiwów, zbiorów bibliotecznych i muzealnych;
- d. stworzenie mechanizmu realizacji prawa do informacji;

¹² *Ibid.*, s. 307 i n.

¹³ *Konstytucja...*, s. 40.

- e. realizacja kontroli państwa nad przestrzeganiem ustawodawstwa o informacji;
- f. ustanowienie odpowiedzialności za naruszenia ustawodawstwa o informacji.

Art. 47 wyżej wymienionej ustawy przewiduje także, że odpowiedzialność za złamanie ustawodawstwa o informacji ponoszą osoby winne takich naruszeń, jak:

- nieuzasadniona odmowa przekazania określonej informacji;
- przekazanie informacji nieprawdziwej lub zbyt późno;
- naumyślne ukrywanie lub zniszczenie informacji;
- przymuszanie do rozpowszechniania lub ingerencja w celu nie rozpowszechniania określonej informacji.

Podobnie jak w przypadku wolności słowa przepisy prawa Ukrainy przewiduje także pewne ograniczenia prawa do informacji. W wyżej wymienionym art. 34 konstytucji Ukrainy stwierdzono, iż korzystanie z tego prawa może zostać ograniczone ustawą w interesie bezpieczeństwa narodowego, integralności terytorialnej lub porządku publicznego, w celu zapobieżenia rozruchom lub przestępstwom, w celu ochrony zdrowia ludności, dobrego imienia albo praw innych ludzi, w celu zapobieżenia rozpowszechnianiu informacji zdobytej poufnie, albo w celu utrzymania autorytetu i bezstronności wymiaru sprawiedliwości.

Warto tutaj wspomnieć także o ustawie o walce z korupcją z 5 września 1995 roku, która jako jedyna ustawa na Ukrainie przewiduje odpowiedzialności za naruszenie prawa do informacji, egzekwowaną w praktyce, a tym samym stanowi pewnego rodzaju gwarancję dla realizacji tegoż prawa. Zgodnie z punktem g części 1 art. 5 niniejszej ustawy – urzędnik państwowy lub inna osoba upoważniona nie ma prawa odmówić fizycznym i prawnym osobom udzielenia informacji, jakiej przekazanie przewidziane jest aktami prawnymi, umyślnie zatrzymywać informację lub przekazywać ją w wymiarze niepełnym. Za niewypełnienie tego obowiązku grozi mu kara grzywny w wysokości od piętnastu do dwudziestu pięciu nieopodatkowanych minimalnych dochodów obywateli.¹⁴

Jest jeszcze za wcześnie, by mówić o stworzeniu na Ukrainie efektywnego mechanizmu realizacji prawa do informacji oraz o realizacji należytej kontroli państwa nad przestrzeganiem ustawodawstwa tegoż prawa dotyczącego, ale należy tutaj podkreślić, iż władza poczyniła już pewne kroki w celu ochrony wolności słowa i informacji.

¹⁴ *Konstytucja Ukrainy. Komentarz zakonodawstwa...*, s. 307 i n.

PRAWO DO WOLNOŚCI POGLĄDÓW I SWOBODNEGO ICH WYRAŻANIA

Za jeden z przejawów demokracji można uznać prawo obywateli do pokojowych zgromadzeń, mityngów, pochodów i demonstracji. Prawo to gwarantuje art. 39 Konstytucji Ukrainy. Czytamy w nim, że obywatele mają prawo do gromadzenia się w pokoju, bez broni i do organizacji zgromadzeń, mityngów, pochodów i demonstracji, o przeprowadzeniu jakich wcześniej należy powiadomić organy władzy wykonawczej lub organy samorządu terytorialnego. Ograniczenia w realizacji tego prawa mogą zostać ustanowione poprzez sąd zgodnie z ustawą i tylko w interesie bezpieczeństwa narodowego oraz porządku publicznego. Zgodnie z powyższym wyżej wymienione ograniczenia mogą zostać wprowadzone wyłącznie w celu zapobiegania zamieszkom lub przestępstwom, dla ochrony zdrowia obywateli albo ochrony praw i wolności innych ludzi.¹⁵

Na Ukrainie do dnia dzisiejszego nie uchwalono jednak odrębnej ustawy o trybie realizacji swobody zgromadzeń. W związku z czym obowiązującym aktem prawnym regulującym prawo do zgromadzeń jest dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 28 lipca 1988 roku „o trybie organizacji i przeprowadzania zgromadzeń, mityngów, pochodów ulicznych i demonstracji w ZSRR”. Zgodnie z nim wniosek dotyczący zorganizowania zgromadzenia, mityngu, pochodu ulicznego i demonstracji mogą zgłosić osoby, które ukończyły osiemnasty rok życia i zostały upoważnione przez organizacje społeczne lub poszczególne grupy obywateli. Wniosek powinien być złożony na piśmie w okresie nie późniejszym niż 10 dni przed datą planowanej akcji. O podjętej decyzji określony organ wykonawczy ma obowiązek zawiadomić osobę upoważnioną (organizatorów) nie później jednak niż 5 dni przed datą planowanej akcji. Ma on również obowiązek zaproponowania organizatorom przeprowadzenie akcji w innym miejscu lub czasie. Całkowity zakaz przeprowadzenia akcji może orzec wyłącznie sąd. Omawiane zagadnienie zostało także uregulowane w art. 38 punkt b podpunkt 3 ustawy o samorządzie terytorialnym na Ukrainie. Według niego rozpatrywanie wszelkich wątpliwości dotyczących organizacji zgromadzeń, mityngów, manifestacji i demonstracji oraz innych masowych akcji, a także sprawowanie kontroli nad bezpieczeństwem porządku publicznego podczas wspomnianych przedsięwzięć należy do obowiązków organów wykonawczych rad samorządu terytorialnego Ukrainy.¹⁶

Opisane powyżej normy prawa nie w pełni jednak odpowiadają przepisowi art. 39 Konstytucji Ukrainy, gdzie zapisano rejestracyjny, a nie przyzwalający tryb organizowania zgromadzeń, mityngów, pochodów i demonstracji oraz możliwość ograniczenia tego politycznego prawa wyłącznie postanowieniem sądu i tylko w trzech wypadkach wyliczonych w ustawie zasadniczej. W związku

¹⁵ *Konstytucja...*, s. 17.

¹⁶ *Konstytucja Ukrainy. Komentarz zakonodawstwa...*, s. 309 i n.

z czym przepisy prawne w tej materii mogą być stosowane tylko w tej części, która nie jest sprzeczna z Konstytucją.

Warto tutaj zaznaczyć, iż w ustawodawstwie ukraińskim została ustanowiona odpowiedzialność zarówno urzędników, jak i organizatorów masowych akcji za naruszenia przepisów prawa w omawianej tutaj materii.

Odpowiedzialność administracyjna zgodnie z Kodeksem Postępowania Administracyjnego występuje w przypadku:

- naruszenia trybu organizacji i przeprowadzenia zgromadzeń, mityngów, pochodów ulicznych i demonstracji;
- przekazania pomieszczeń, środków transportu, zasobów technicznych lub stworzenie innych korzystnych warunków dla organizatorów przez urzędników państwowych z naruszeniem ustanowionego porządku organizacji zgromadzeń, mityngów, pochodów ulicznych albo demonstracji, a także przeprowadzenia w zaistniałej sytuacji zaplanowanych akcji.¹⁷

Z kolei odpowiedzialność karna przewidziana jest przez Kodeks Karny wtedy, gdy następuje:

- organizacja masowych zamieszek, którym towarzyszy znęcanie się nad osobą, pogromy, podpalenia, zniszczenie mienia, opór wobec przedstawicieli władzy z użyciem broni lub innych przedmiotów o podobnym zastosowaniu, a także aktywny udział w tego typu masowych akcjach;
- organizacja oraz aktywny udział w działaniach grupowych, które naruszają porządek publiczny albo związane są ze złamaniem wymogów ustawy przez urzędników państwowych albo zakłóciły pracę transportu, państwowych lub społecznych organizacji oraz innych instytucji życia społecznego;
- zawłaszczenie budynków państwowych lub społecznych w celu ich wykorzystania w sposób niezgodny z ustawami albo zakłócanie pracy tychże instytucji publicznych.¹⁸

PRAWO DO ZRZESZANIA SIĘ W PARTIE POLITYCZNE I ORGANIZACJE SPOŁECZNE

Prawo obywateli do wolności zrzeszania się zostało uregulowane w Konstytucji w art. 36 i 37. W artykule 36 czytamy: „Obywatele Ukrainy mają prawo do swobody stowarzyszeń w partie polityczne oraz organizacje społeczne w celu zabezpieczenia i ochrony swoich praw i wolności oraz zaspokojenia politycznych, ekonomicznych, socjalnych, kulturalnych i innych interesów, z wyjątkiem ograniczeń ustanowionych ustawami w interesie bezpieczeństwa narodowego oraz porządku publicznego, ochrony zdrowia ludności albo ochrony praw i wolności innych ludzi.” Nikt nie może być zmuszony do wstąpienia do jakiegokolwiek stowarzyszenia obywateli czy

¹⁷ *Ibid.*, s. 310.

¹⁸ *Ibid.*, s. 311.

ograniczony w swoich prawach za przynależność do partii politycznych lub organizacji społecznych lub jej brak. Wszystkie stowarzyszenia obywateli są równe przed prawem.¹⁹

Swoboda działalności politycznej dodatkowo zagwarantowana jest w art. 15, gdzie wyrażono jedną z podstawowych zasad ładu konstytucyjnego na Ukrainie, niezmiernie ważną z punktu widzenia procesów wyborczych – zasadę pluralizmu politycznego. Samo pojęcie pluralizmu politycznego posiada kilka znaczeń. Pluralizm w ujęciu węższym należy sprowadzić do problematyki partii politycznych (podejście prawno konstytucyjne). Rozpatrując to pojęcie *sensu largo* – obejmuje ono, poza partiami, różnorodne formy dobrowolnego udziału obywateli w wyrażaniu swej woli, bez pretendowania do wpływu na politykę państwa (są to grupy, koła, związki, towarzystwa i inne).²⁰

Głównym aktem prawnym, regulującym problematykę tworzenia i działalności wszelkiego rodzaju organizacji społecznych jest ustawa o stowarzyszeniach obywateli z dnia 16 czerwca 1992 roku. Określa ona także prawa przysługujące wyżej wymienionym organizacjom oraz tryb, w jakim prowadzona jest ich kontrola. Zgodnie z art. 1–3 te same ustawy stowarzyszenia, niezależnie od swojej nazwy (ruch, kongres, stowarzyszenie, fundacja, związek zawodowy etc.) mogą występować w dwóch zasadniczych odmianach:

1. partii politycznych – stowarzyszenia obywateli – zwolenników pewnego ogólnonarodowego programu rozwoju społeczeństwa, których głównym celem jest udział w kreowaniu polityki państwa oraz tworzeniu organów władzy zarówno na szczeblu centralnym, jak i regionalnym oraz samorządowym;

2. organizacji społecznych – stowarzyszenia obywateli stworzone w celu zaspokojenia oraz ochrony swoich ustawowo zagwarantowanych socjalnych, ekonomicznych, kulturalnych, sportowych i innych potrzeb i interesów.²¹

Zgodnie z art. 11 i 12 wspomnianej wyżej ustawy założycielami partii politycznych mogą być tylko obywatele Ukrainy, niepozbawieni przez sąd zdolności do czynności prawnych oraz nieprzebywający w miejscach pozbawienia wolności. Natomiast członkami partii – obywatele Ukrainy, którzy osiągnęli 18 rok życia. Założycielami organizacji społecznych mają prawo być wszystkie osoby, które ukończyły 18 rok życia, a członkami takich organizacji – wyłączając organizacje młodzieżowe i dziecięce – osoby, które osiągnęły 14 rok życia. Art. 7 omawianej ustawy zabrania odmawiać przyjęcia lub wykluczać z partii politycznej osoby ze względu na jej status lub przynależność narodową.

Zgodnie z prawem ukraińskim członkami partii politycznych, ruchów oraz innych organizacji, mających cele polityczne nie mogą być:

a) funkcjonariusze milicji (mają oni prawo być członkami związków zawodowych) – art. 18 ustawy o milicji,

¹⁹ *Konstytucja...*, s. 15 i n.

²⁰ *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 1997, s. 151.

²¹ *Konstytucja Ukrainy. Komentarz zakonodawstwa...*, s. 319.

b) pracownicy Służby Bezpieczeństwa – art. 6 ustawy o Służbie Bezpieczeństwa Ukrainy,

c) żołnierze Gwardii Narodowej Ukrainy – art. 6 ustawy o Gwardii Narodowej Ukrainy,

d) żołnierze Wojsk Pogranicza Ukrainy – art. 9 ustawy o Służbach Przygranicznych Ukrainy,

e) żołnierze innych formacji wojskowych – art. 5 ustawy o ochronie socjalnej i prawnej żołnierzy oraz członków ich rodzin,

f) oficerowie wojsk Ukrainy oraz pracownicy wojska wewnętrznego MSW Ukrainy – art. 8 ustawy o wojskach wewnętrznych MSW Ukrainy,

g) sędziowie – art. 5 ustawy o statusie sędziego.

Dodatkowo zakaz brania udziału w jakiegokolwiek formie działalności politycznej dotyczy sędziów Sądu Konstytucyjnego Ukrainy – art. 16 ustawy o Sądzie Konstytucyjnym Ukrainy oraz rzecznika praw obywatelskich na Ukrainie – art. 8 ustawy o Pełnomocniku Rady Najwyższej z Praw Człowieka.²²

Zgodnie z art. 37 Konstytucji Ukrainy zabrania się tworzenia i działalności partii politycznych oraz organizacji społecznych, których cele programowe lub działania skierowane są na: likwidację niepodległości Ukrainy, zmianę przemocą konstytucyjnego ładu, naruszenie suwerenności i integralności terytorialnej państwa, podważenie jej bezpieczeństwa, sprzeczne z prawem zdobywanie władzy, propagandę wojny, przemoc, wzniesienie wrogości etnicznej, rasowej, religijnej, naruszenie praw i wolności człowieka. Partie polityczne oraz organizacje społeczne nie mogą posiadać żadnych formacji paramilitarnych. Nie dopuszcza się również tworzenia i działalności struktur organizacyjnych partii politycznych w organach władzy wykonawczej i sądowniczej, a także w organach wykonawczych samorządu terytorialnego, formacjach wojskowych oraz w obrębie przedsiębiorstw państwowych, jednostkach naukowych i innych państwowych urzędach i organizacjach. Zakaz działalności organizacji społecznych, których nie dotyczą wyżej wymienione regulacje prawne, może zostać ustanowiony wyłącznie na drodze sądowej.²³

Dodatkowo w art. 4 ustawy o stowarzyszeniach obywateli przewidziano, że nie podlegają rejestracji te organizacje społeczne oraz zabrania się, w trybie sądowym, działalności już zarejestrowanych stowarzyszeń:

a) jeśli ich celem jest:

- propaganda faszystwu i neofaszystwu,
- stworzenie niezgodnych z ustawodawstwem formacji paramilitarnych;

b) jeśli ich organy kierownicze lub ośrodki strukturalne znajdują się poza granicami Ukrainy;

²² *Ibid.*, s. 320 i n.

²³ *Konstytucija...*, s. 16, por. W. F. Pogorilko, W. W. Golowchenko, M. I. Siryj, *Prawa ta swobody ljudyny i gromadjanyna w Ukrajini*, Kyjiw 1997, s. 26.

c) jeśli są one ośrodkami strukturalnymi partii politycznych w organach władzy wykonawczej i sądowniczej, w Siłach Zbrojnych, Gwardii Narodowej oraz Wojskach Przygranicznych, w ramach przedsiębiorstw państwowych, urzędów i państwowych instytucji naukowych.

Podobnie jak w przypadku omawianych w tym artykule innych politycznych praw człowieka odpowiedzialność za naruszenia ustawodawstwa dotyczącego wolności stowarzyszeń przewidziana jest przez dwa kodeksy: administracyjny i karny. Odpowiedzialność administracyjna dotyczy tylko i wyłącznie kierownictwa organizacji społecznych, które nie dopełniło obowiązku rejestracyjnego w trybie przewidzianym przez ustawy albo których organizacja nadal działa, mimo iż odmówiono jej rejestracji lub została na mocy postanowienia sądu rozwiązana. Z kolei kodeks karny przewiduje odpowiedzialność między innymi za stworzenie nieprzewidzianych ustawodawstwem paramilitarnych organizacji czy grup.²⁴

PRZESTRZEGANIE POLITYCZNYCH PRAW CZŁOWIEKA NA UKRAINIE

Problem przestrzegania praw człowieka jest niewątpliwie jedną z najważniejszych kwestii w każdym państwie, zwłaszcza zaś na Ukrainie, państwie, które posiada całą spuściznę okresu komunistycznego, ze wszystkimi jego wypaczeniami, a także kraj, na którym swoje piętno odcisnął brak własnej państwowości. Prawo bowiem, choćby spełniające podstawowe standardy demokratyczne, jeśli nie jest realizowane w praktyce, pozostaje martwą literą prawa, a więc nie spełnia jednej ze swoich głównych funkcji – implementacyjnej. Problem ten jest niezmiernie istotny na płaszczyźnie praw człowieka. Zapisy prawa bowiem w tej materii spełniają fundamentalną funkcję – zabezpieczają, chronią i gwarantują fundamentalne wartości demokratycznego społeczeństwa.

Na Ukrainie kwestia przestrzegania praw człowieka jest kontrowersyjna. Z jednej strony, można zauważyć istotny postęp w tej dziedzinie, ale z drugiej mamy do czynienia z poważnymi ich naruszeniami. Obserwowane są one w pełnej gamie w trakcie procesu wyborczego, a dotyczą głównie trzech spośród wymienianych przeze mnie w niniejszej pracy praw: prawa wyborczego, wolności słowa oraz prawa do swobodnego wyrażania poglądów. Lista licznie publikowanych naruszeń wspomnianych praw jest długa, postaram się więc poniżej przedstawić te, które w jaskrawy sposób uzewnętrzniają niedostatki demokratyzmu na Ukrainie.

Przede wszystkim mamy tutaj do czynienia z ograniczeniem wolności słowa. W pierwszym rządzie problem ten dotyczy niechętny byłemu prezydentowi prasy. Na porządku dziennym jest zamykanie opozycyjnych redakcji prasowych.

²⁴ *Ibid.*, s. 322 i n.

Najlepszym tego przykładem może być zlikwidowanie gazety „Wsieukrainskije Wiedomosti” tuż przed wyborami parlamentarnymi w 1998 roku, której właścicielem był Pawło Łazarenko. Oferta pomocy ze strony Mychjło Brodskiego, redaktora naczelnego gazety „Kijewskije Wiedomosti”, związanego wcześniej z opozycyjnym Ludowym Ruchem Ukrainy skończyła się osadzeniem go w więzieniu 10 marca 1998 roku. Został on aresztowany, mimo iż przysługiwał mu immunitet z racji kandydowania do Rady Najwyższej Ukrainy. Chociaż nie postawiono mu żadnych konkretnych zarzutów, pozostał w więzieniu jeszcze dwa tygodnie po wyborach, w których uzyskał mandat deputowanego. Inne metody obozu rządzącego, mające na celu pognębić oponentów lub przynajmniej zminimalizować poparcie dla nich poprzez odcięcie kanałów komunikacji z elektoratem, polegały na złamaniu zasady bezstronności mediów w trakcie kampanii wyborczej. Państwowe media, docierające do większości obywateli Ukrainy, wspierały partię władzy, prywatne zaś przeważnie popierały opozycyjną partię polityczną i ją tylko reklamowały. Na przykład w trakcie kampanii wyborczej do wspomnianych już wyborów parlamentarnych, zarówno państwowe, jak i prywatne media obowiązywał niepisany zakaz przyjmowania reklamowych spotów od komunistów, socjalistów Ołeksandra Moroz i od „Hromady” Pawła Łazarenki. Państwowa telewizja za to chętnie nadawała reklamówki Partii Ludowo-Demokratycznej, „SŁOnia”, bloku „Razem”, faktycznie współpracujących z byłym prezydentem.²⁵ Problemy z implementacją zapisów prawnych dotyczących wolności słowa były obecne także w trakcie kampanii poprzedzającej wybory prezydenckie w roku 2004. Opozycyjnemu kanałowi telewizyjnemu „5” zablokowane zostały rachunki bankowe, a ich sygnał był nagminnie zagłuszany na terenach wschodniej Ukrainy. Dziennikarze tegoż kanału w ramach akcji protestacyjnej ogłosili strajk głodowy. Fakt ten oraz nagłośnienie incydentu związanego z próbą „zamknięcia ust” opozycyjnej stacji powstrzymało obóz władzy przed dalszymi radykalnymi działaniami i spowodowało, iż w trakcie „pomarańczowej rewolucji” to właśnie ci przedstawiciele czwartej władzy stanowili najbardziej wiarygodne źródło informacji.

Jeszcze smutniejszą rzeczą były zamachy terrorystyczne na kandydatów, a nawet ich zabójstwa. 23 marca 1998 roku szef ukraińskiej służby bezpieczeństwa Wołodmyr Radczenko stwierdził, że w trakcie kampanii poważnie poturbowano 34 kandydatów do Rady Najwyższej Ukrainy.²⁶ Duże zniepokojenie wzbudza również próba zabójstwa obecnego prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki w trakcie kampanii wyborczej w roku 2004.

W trakcie procesu wyborczego częste były także przypadki manipulacji kartami wyborczymi. Podczas referendum konstytucyjnego w kwietniu 2000 roku na owoych kartach brakowało pieczętek komisji wyborczej. Najbardziej jednak

²⁵ Por. R. Gortat, *Ukraińskie wybory*, Warszawa 1998, s. 78–95.

²⁶ „OSCE Election Observation. Republic of Ukraine Parliamentary Elections”, 29 marzec 1998, maszynopis, s. 13–15.

rażącym przykładem manipulacji kartami do głosowania są wybory parlamentarne w roku 2002. W dzień głosowania w zasadzie jawnie następowało wynoszenie zapelnionych kart do głosowania przed lokal wyborczy, a następnie ich sprzedaż. Zjawisko to było bardzo trudne do wykrycia przez obserwatorów ze względu na dużą ilość kart do głosowania wrzucanych do urn (było ich aż 6), co wynikało z faktu jednoczesnego przeprowadzania wyborów parlamentarnych i samorządowych. Liczne zgłoszenia tego typu incydentów świadczą o poważnym problemie. Manipulacje związane z kartami do głosowania odbywały się także w trakcie wyborów prezydenckich w roku 2004. Problem dotyczył zaświadczeń o prawie do głosowania poza miejscem zamieszkania (tzw. *widkripni talony*). Nadmierna wydana ilość tego typu zaświadczeń w połączeniu ze specjalnie zorganizowanymi przez obóz władzy autobusami przewożącymi wyborców z miasta do miasta spowodowała, iż nagminnym stał się fakt wielokrotnego głosowania. Wydarzenia „pomarańczowej rewolucji” spowodowały jednak, iż przed powtórzoną II turą głosowania praktyki te zostały ukrócone poprzez odpowiednie zmiany w ustawodawstwie wyborczym.

Kolejnym bardzo poważnym naruszeniem był fakt, iż w trakcie wyborów prezydenckich w roku 1999 orzeczenie Sądu Najwyższego Ukrainy stwierdziło, że Centralna Komisja Wyborcza, w procedurze liczenia podpisów popierających danego kandydata w wyborach złamała wymogi ustawy. W rezultacie tego 6 spośród 15 kandydatów na urząd prezydenta zostało zarejestrowanych na mocy postanowienia sądu. Jest to niezwykle niebezpieczna praktyka, świadcząca o stronniczości członków CKW, a także o potrzebie zmiany procedury rejestracji kandydatów, która niestety do dziś nie została dokonana.²⁷ Stronniczość członków CWK można było zaobserwować również w trakcie procesów wyborczych w roku 2004. Generalnie nie wywiązali się oni ze swoich ustawowych obowiązków. W ustawie o Centralnej Komisji Wyborczej w art. 1 czytamy bowiem, iż jest ona permanentnie działającym organem państwowym, który zgodnie z zapisami konstytucji i ustawodawstwa wyborczego, zabezpiecza pod względem organizacyjnym przygotowanie i przeprowadzenie wyborów prezydenckich i parlamentarnych oraz ogólnokrajowych referendów. Do zadań CWK zgodnie z art. 14 wyżej wymienionej ustawy należą m.in.:

- a) zabezpieczenie, w granicach określonych przez prawo, realizacji i ochrony konstytucyjnych praw wyborczych obywateli Ukrainy,
- b) realizacja na terytorium całego państwa kontroli nad przestrzeganiem prawa wyborczego na wszystkich poziomach instytucjonalnych oraz we wszystkich stadiach procesu wyborczego,
- c) inicjowanie, w ustalonym trybie, zmian w prawie wyborczym Ukrainy,
- d) kierowanie i zabezpieczanie działań podejmowanych przez komisje wyborcze wszystkich szczebli.²⁸

²⁷ N. I. Karpachowa, *Stan dotryman:ja ta zahystu praw i swobod ljudyny w Ukraini*, Harkiw 2001, s. 233.

²⁸ *Komentar zakonu Ukrainy pro wybory narodnyh deputatiw Ukrainy*, red. M. I. Stawnijchuk, M. I. Mel'nyk, Kyjiw 2002, s. 57 i 73–75.

Żaden z wyżej wymienionych punktów nie został zrealizowany w trakcie wyborów prezydenckich w roku 2004 przez CWK, co spowodowało w konsekwencji w obliczu licznych naruszeń prawa wyborczego oraz politycznych praw człowieka zmianę osobową komisji, dokonaną przez parlament ukraiński przed powtórną II turą głosowania w grudniu 2004 roku.

Kolejny poważny problem, jaki pojawił się w trakcie wyborów parlamentarnych w roku 2002, dotyczy sporządzenia spisu wyborców. Pojawiło się tutaj zjawisko określone przez Komitet Wyborców Ukrainy, pozarządowej organizacji zajmującej się monitorowaniem wyborów oraz przestrzeganiem wolności słowa na Ukrainie, jako „martwe dusze”. Generalnie problem polegał na włączeniu do spisu wyborców osób, które bądź jeszcze nie uzyskały praw wyborczych, bądź też osób nieżyjących, a także włączenie w tenże spis osób zupełnie fikcyjnych. Jak stwierdzają protokoły międzynarodowych obserwatorów, sporządzone na podstawie dokumentów komisji wyborczych, wielokrotnie zdarzało się tak, iż wyżej wymienione kategorie osób oddały swój głos. Problem ze spisami wyborców pojawił się także w trakcie wyborów prezydenckich w roku 2004. Wyborcy kilkakrotnie informowali członków komisji i obecnych w lokalu wyborczym obserwatorów międzynarodowych o podrobieniu (sfalszowaniu) podpisów członków ich rodzin. Kilkakrotnie stwierdzono arbitralne wykreślanie przez członków komisji osób z listy wyborców. Co najmniej kilka razy odnotowano obecność kilkudziesięciu wyborców w dwóch spisach wyborczych na terenie sąsiadujących komisji, co umożliwiała im dwukrotne oddanie głosów. Dodatkowym problemem była opieszałość sędziów, których zadaniem było rozwiązywanie problemów związanych z nieprawidłowościami na listach wyborczych w dniu elekcji.²⁹

W związku z licznymi naruszeniami ustaw wyborczych w specjalnym oświadczeniu rzecznik praw obywatelskich stwierdza, że w wyborach parlamentarnych 1998 roku oraz wyborach prezydenckich 1999 roku, organy państwowe nie dopełniły obowiązku ochrony konstytucyjnych praw obywatelskich oraz w pewnej mierze nie stworzyły należnych warunków dla swobodnego wyrażenia woli społeczeństwa. Istnieje zatem potrzeba podjęcia stanowczych działań przez wszelkiego rodzaju podmioty życia publicznego w celu zabezpieczenia politycznych praw człowieka.³⁰

Inne naruszenia związane z procesami wyborczymi zaobserwowano w trakcie wyborów prezydenckich w roku 2004, które przez wszystkich obserwatorów międzynarodowych zostały zgodnie określone jako najbardziej niedemokratyczne w całej niepodległościowej historii Ukrainy. Według raportu organizacji „Wolna Ukraina”, monitorującej ich przebieg, zaobserwowano, iż:

²⁹ Por. materiały Komitetu Wyborców Ukrainy, www.cvu.kiev.ua oraz materiały organizacji „Wolna Ukraina”, <http://www.wolnaukraina.pl/>.

³⁰ Por. N. I. Karpachowa, *Stan dotryman:ja...*, s. 230–247.

a) w bezpośrednim otoczeniu komisji wyborczej wielokrotnie obecni byli policjanci, a w samych lokalach obserwatorzy odnotowali obecność policjantów, nieumundurowanych osób niebiorących udziału w procesie wyborczym, zwartych grup żołnierzy bądź studentów szkoły policyjnej, co miało na celu zastraszenie osób głosujących,

b) policjanci gromadzili dane o frekwencji wyborczej na potrzeby swych przełożonych przy bierniej postawie komisji. Szczególnie kuriozalnym wypadkiem było zgłoszenie jako obserwatora (uczestniczącego przez cały dzień w pracach komisji) osoby wydelegowanej jakoby przez państwową firmę telekomunikacyjną,

c) kilkakrotnie (głównie w niewielkich miejscowościach) obserwatorzy odnotowali wywieranie nacisku przez członków komisji, będących zarazem pracodawcami dla znacznej części mieszkańców,

d) zdarzyły się wypadki uznawania za ważne kart do głosowania, na których pojawiały się dopiski,

e) obserwatorzy odnotowali przypadki niejasnego i niezorganizowanego podliczania głosów.

Należy tutaj zaznaczyć, iż pojawiające się niektóre uchybienia w procedurze wyborczej wynikały głównie z braku doświadczenia i niskiego stopnia profesjonalizmu członków komisji wyborczych. Istotna jest więc kampania na rzecz rozbudowy świadomości prawnej i politycznej w kontekście znajomości procedur wyborczych.³¹

Należy jednak z całą stanowczością podkreślić, iż pomimo poważnych problemów wynikających z realnego zabezpieczenia praw człowieka w związku z wyborami na Ukrainie, zauważyć możemy także pewne pozytywne aspekty. Dotyczą one chociażby umożliwienia monitorowania wyborów przez międzynarodowych obserwatorów. W roku 1998 zarejestrowano około 15 tysięcy takich osób. Za właściwy element procesu wyborczego należy także uznać alternatywne liczenie głosów przez reprezentantów opozycyjnych partii różnych orientacji. Za niewątpliwy sukces w poruszanej tu materii należy uznać tzw. „pomarańczową rewolucję” – opór społeczny, przejawiający się w masowych pokojowych akcjach demonstracyjnych, spowodowanych licznymi naruszeniami konstytucyjnych praw zaobserwowanych w trakcie wyborów prezydenckich w roku 2004. Ich konsekwencją było:

a) orzeczenie Sądu Najwyższego z dn. 03.12.2004 o unieważnieniu II tury głosowania w związku z licznymi naruszeniami ustawodawstwa wyborczego,

b) ustawa Rady Najwyższej z dn. 08.12.2004 o szczególnym zastosowaniu ustawy Ukrainy o wyborze prezydenta Ukrainy przy powtórzonym głosowaniu w dn. 26.12.2004 roku – gdzie deputowani zmienili zapisy, powodujące nadużycia prawa wyborczego, zabezpieczając tym samym konstytucyjne prawa obywateli,

³¹ Więcej patrz: raport organizacji „Wolna Ukraina”, <http://www.wolnaukraina.pl/>.

c) orzeczenie Sądu Konstytucyjnego z dn. 24.12.2004 o zgodności art. 6 ust. 1 ustawy o szczególnym zastosowaniu ustawy Ukrainy o wyborze prezydenta Ukrainy przy powtórzonym głosowaniu w dn. 26.12.2004 roku z konstytucją – orzeczenie dotyczyło określenia osób mogących głosować poza terenem komisji wyborczej.

Dodatkowo należy tutaj podkreślić pozytywne skutki działania rzecznika praw obywatelskich w tej materii, a także licznych organizacji pozarządowych. W celu zabezpieczenia realizacji praw obywatelskich na Ukrainie należy jednak podjąć wiele działań, a najbliższym testem na demokratyczność procesów wyborczych oraz na przestrzeganie zagwarantowanych praw człowieka w tej materii będą wybory parlamentarne w roku 2006.

PODSUMOWANIE

Wielokrotnie wspominany w niniejszej pracy art. 1 Konstytucji Ukrainy mówi, że jest ona „demokratycznym, socjalnym, niepodległym państwem prawa” – to niezmiernie istotny zapis prawa. Ukraina przeszła bardzo długą, pełną zakrętów historii drogę, by móc siebie określić w ten sposób w ustawie zasadniczej. Obecnie jest państwem niepodległym, próbującym wprowadzić w życie standardy demokracji. Dąży do tego, by być państwem prawa, gdzie jedną z głównych instytucji życia społecznego stanowią prawa i wolności człowieka i obywatela.

W niniejszym artykule starałam się nakreślić ogólne zarysy opisywanego zjawiska zarówno na płaszczyźnie politycznej, jak i prawnej. Na tej podstawie można sformułować kilka zasadniczych wniosków:

1. Na Ukrainie zasadniczo ustawodawstwo wewnętrzne jest zgodne ze standardami demokratycznego państwa, aczkolwiek istnieją w nim poważne luki, dotyczące między innymi przepisów wykonawczych. Nowelizacje przepisów prawa w tej materii zostały przedstawione w specjalnej publikacji rządowej: „Koncepcja rozwoju ustawodawstwa Ukrainy na lata 1997–2005”; aczkolwiek we wprowadzeniu jej w życie często przeszkadzają rozgrywki partyjne i konflikty między poszczególnymi gałęziami władzy publicznej.

2. Należy tutaj zaznaczyć, iż na rozwój prawa ukraińskiego oraz zmianę w świadomości obywateli, co ma niezwykle istotny wpływ na kwestię przestrzegania praw człowieka, oddziałują dwa czynniki: pozostawanie aż do 1991 roku bez własnej państwowości oraz spuścizna okresu komunistycznego, wypaczającego wszelkie wartości w sferze praw i swobód obywatelskich. Czynniki te, na tle innych problemów natury społecznej czy ekonomicznej, dodatkowo komplikują sytuację w kraju przechodzącym trudny okres transformacji ustrojowej. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj również brak wymiany elit, jaki dokonał się chociażby w Polsce, powodując łagodniejsze przejście z jednego systemu do drugiego.

3. Największe zaniepokojenie organizacji zajmujących się monitorowaniem procesów wyborczych wzbudza fakt, iż naruszenia politycznych praw człowieka w tej materii na Ukrainie są głównie efektem działań tych organów władzy publicznej, które na mocy przepisów prawa powinny stać na ich straży. Łamanie praw wyborczych budzi uzasadnione obawy odnośnie do realnej implementacji przepisów.

4. Za pozytywny efekt działania władz trzeba uznać umożliwienie funkcjonowania takich instytucji, jak rzecznik praw obywatelskich czy też licznych organizacji pozarządowych, których wysiłki skierowane są na poprawę sytuacji w sferze praw człowieka.

5. Za pozytywny przejaw działania władz należy uznać także powolne zmiany w duchu przestrzegania praw człowieka wynikające z sugestii organizacji międzynarodowych.

Należy tutaj z całą stanowczością podkreślić, iż w państwie przechodzącym transformację ustrojową niezwykle istotna jest kampania na rzecz rozbudowy świadomości obywateli w kontekście znajomości przysługujących im praw człowieka, a także mechanizmów dochodzenia tychże praw. Pozytywne rezultaty podejmowanych działań można już zaobserwować w społeczeństwie Ukrainy. „Pomarańczowa rewolucja” świadczy o zmianach świadomościowych, jakie w nim zachodzą. Stanowi ważny krok na drodze budowania społeczeństwa obywatelskiego, co budzi już pewnego rodzaju optymizm. Niewątpliwie jednak należy mieć świadomość, iż jest to proces długi i skomplikowany, do realizacji którego potrzebne są wysiłki wszystkich uczestników życia społecznego.

SUMMARY

The article is concerned with only a small portion of problems that our eastern neighbour wrestles with. The issue is the rights and freedom of man and citizen. The complex problem of the rights of man, however, is a very broad subject, therefore the paper is confined to the presentation of rights and political freedom.

The article discusses the above problem in general outline showing positive and negative aspects of actions undertaken by the Ukrainian authorities and opposing them milieux in terms of both politics and law.

Moreover, the author states firmly that in the state undergoing the process of political transformation, apart from political and legal aspects of the discussed problem, an extremely important role plays the campaign for arousing citizens' awareness with regard to their knowledge of human rights they are entitled to, as well as mechanisms of claiming these rights.